

A megfestett Zách Klára

GREGUSS-KÉPEK A SZEGEDI MÚZEUMBAN

Greguss Imre – Önarckép
(1856–1910)

A 2017 tavaszán átrendezett múzeumi díszterem képei között a „Zách Klára” (1908) című olajfestmény egyike a régi sérüléseiből helyreállított műveknek. Festője, az egykori Trencsén vármegyei Zayugrócon született Greguss Imre (1856–1910) a budapesti, Tavaszmező utcai Magyar Királyi Állami Főgimnázium rajztanára volt. Noha az alkotás a művész hagyatékából már 1910-ben Szegedre érkezett, a nagyközönség előtt csak most mutatják be először. A művészcsaládból származó festőt méltatlanul elfeledték a művészetkedvelő új generációk: így Greguss Imre munkáinak előtérbe helyezése napjaink egyik megtisztelő kötelessége.

A müncheni, párizsi és velencei művészeti akadémiákon, továbbá a hazai Benczúr-iskolában képzést kapott művésznek még az életében hivatalos elismertséget és népszerűséget szerzett – ha átmeneti időre is – a középkori Zách-legendákör egy-egy ábrázolása. Képünk, Greguss zsánerfestészeti munkái között a gótikus várépítészeti idézéő színpadias elemével a történelmi festészethez sorolható. Figyelemre méltóvá a művész témaválasztását a női akt kendőzetlen és pontos megjelenítése teszi: ez egyben a nagyközönség előtti sikerének magyarázata is. Ugyanakkor Greguss részéről nem véletlen a festői témakör kedveltsége: a Zách-nemzetség legendás alakjának, Zách Feliciánnak szülőföldje ugyanúgy a Vágmente, mint ahonnan maga a művész is származott.

A közismert historikus rémtörténet a Képes Krónika (1360) illuminátor festőjén kívül, a 19. század első harmadától több német, osztrák és magyar alkotót is megihletett: így Ludwig F. Schnorr von Carolsfeld (1823), Blaschke János (1823), Madarász Viktor (1858), Orlai Petrich Soma (1859, 1860) és Körösfői-Kriesch Aladár (1906, 1908, 1911) művészeket.¹

Fennmaradt rajzok, metszetek és vászonképek igazolják, hogy a 14. századi tragikus történelmi esemény kedvelt képtéma maradt a romantikus festészet és költészet után is. Jól eladható volt a képpiacon a színes képi és történelmi tarkaság, a megrontott, de mégis szűzi női test megjelenítése, a gondosan lefestett korabeli ruhák, továbbá a titokzatos múlt földidézése. A romantikus képzettársításoknak köszönhetően még a 20. század fordulóján

is látható volt az 1869-ben emelt „Zách Klára-sír” a visegrádi flegvár romjai alatt kiálló hegyormon.² A hatalmas fémkereszttel megjelölt emlékhely közkedvelt turista zarándokponttá vált, amelyről képeslapot is kiadtak.³

Noha Greguss fölfogásában „Zách Klára” alakja érzelmi látványként vetül a szemlélő elé, a jelenet kissé groteszk összehatású. A „tetszeni vágyó” ábrázolás közkedveltsége a művész esetében nem véletlen: az alkotás – a nagyközönség elvárásának eleget téve – szándékosan erotikus, de festője a részvét érzetének kinyilvánításán kívül állást foglal a megrontott leány erkölcsi tisztasága mellett is. Kiolvasható a munkából az a gregussi törekvés, hogy nem csupán az elképzelt végzetes történelmi pillanatot láttatja, amikor a hóhér királyi parancsra lófarkhoz kötözi a mezítelen áldozatot, hanem a művészcset a női test alabástrom színeivel eszményített szépséggé, ártatlanná és egyben büntelenné magasztosítja Zách Klárát.

A Zách Klára-festmény (1908) a művész hagyatékából, Móra Ferenc Múzeum

1 Várábrázolások. Magyar művészet az osztrák önkényuralom és a dualizmus időszakában http://mmi.elte.hu/szabdbolcseszett/mmi.elte.hu/szabdbolcseszett/index473e.html?option=com_tanelem&id_tanelem=674&tip=0; PAPP Júlia: *Penthesilea bada*. Asszonyi hősiesség a XVI-XIX. századi magyar irodalomban. – In.: *Élet és Tudomány*, LXIX. évf., 33. sz., 2014. aug. 15., 1031. o.

2 CSEKE László: *Visegrád ezer éve*, 2010. (Kiadó: Visegrád Város Önkormányzata.) – *Viktorin József mozgósító erejű működése*, 241–250. o.

3 *Levelezőlap 1907-ből*, Zoller József, Nagymaros

A képen voltaképpen a középkori magyar történelem leghírhedtebb merényletnek, Zách Felicián semprei várnagyhoz kapcsolódó történet egyik bosszú-jelenetét látjuk. Az egykori híresztelések a visegrádi palotában a főúr leányának, Zách Klárának, Károly Róbert király felesége egyik udvarhölgyének megrontásáról szóltak. Eszerint Piast Erzsébet magyar királyné cselszövésével szolgáltatta ki a főúr szűz leányát az udvarban időző fivére, Kázmér lengyel herceg kénye- kedvének. Miután a leány bevallotta szégyenét apjának, Felicián 1330. április 17-én elégtételt keresve karddal rontott az éppen ebédelő királyi családra.

Képrészlet a legendás jelenetből

Megjegyzendő, hogy már korábban alaptalan mendemondának vélték a megtörtént véres merénylet indoklásának leírását, ugyanis a középkori magyar történelmi (kútfőkben) forrásokban nem maradt fenn a megrontás okozta tragédia. Az újabb kori tudósok is vitakoznak azon a kérdésen: lehet-e kerítés gyanújával illetni az istenfélő Erzsébet királynét... Egyidejűleg a népnyelvben már a kezdetektől szájról-szájra járt az apai bosszú története, de a végzetes esemény valós oka máig ismeretlen maradt.

Lejegyezték ugyanakkor korának hazai és külföldi történetírói magát a véres királyi és családi drámát: így a Képes Krónika szerzője mellett nápolyi, továbbá szász historikusok, mint Mügelin Henrik, később pedig a 15-16. században részletesen beszámol róla Antonio Bonfini és Heltai Gáspár is.⁴

Főnmaradt másolatban a 16. század végéről a királyi ítéletlevél szövege az eseménysort megörökítő Istvánffy Miklós humanista történetíró széljegyzetében, amelyet zenészek (kobzosok, citerások) énekeltek azután országszerte.⁵ A leírt történet az 1330. május 15-én meghozott elretentő ítéletről szól, amelyet a király udvari nemesekből álló testülete hozott, s amely a királyi család ellen merényletet elkövető Zách Felicián nemzetségének harmadízig való kirtásáról döntött.⁶ A bíróság a szerencsétlen Zách Klára mérté az egyik legkegyetlenebb büntetést: a szöveg szerint levágták az orrát, az ajkait, nyolc ujját és lovon hurcolták végig városon-országon keresztül, elretentően szemléltetve és hirdetve a király ellen lázadók sorsát.

Greguss előzetesen a híres-hírhedt jelenetet két olajképben is megörökítette és a műveket kiállította. Így e témakörben a „Zách Klára kivégeztetése” című volt az első képe, amellyel az 1885. évi műcsarnokbeli tárlaton, majd Bécsben és Grazban is fölűnt.⁷ Ismert, hogy a „Zách Klára” egyik 1901-es változatát kezdetben Kacsóh Pongrác zeneszerző birtokolta.⁸

A tehetséges ifjú festőt továbbképzésre és önmaga kiművelésére keresztatyja, dr. Henszelmann Imre régész-művészettörténész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja ösztönözte, aki 1871-től 1888-ig Schulek Frigyes építésztár-

sával együtt a visegrádi vár – a Zách-legenda helyszínének – fölűtását és rekonstrukcióját irányította. A megkedvelt témához a művésznek mindez szintén festői ihletűl szolgált később.

Kezdetben a fiatal grafikus a vidéki tartózkodások után a fővárosi *Vasárnapi Újság* illusztrátora lett, amikor az 1879. évi pusztító szegedi árvíz alkalmával az Alföldön töltött hosszabb időt.⁹ A romba dőlő vályogházás Szeged helyszínein rajzvázlatokat és fotográfiákat készített, ezek alapján Budapesten festette az árvízi témájú olajképeit. A külföldön is szakmai tapasztalatot szerzett fiatalember 1885-ben végleg hazatért, majd elsők között lett növendéke a híres Benczúr-mesteriskolának.

A művész 1888-ban éppen a „Szeged szebb lesz, mint volt” című nagyméretű képét festi, amikor I. Ferenc József meglátogatta a mesteriskolát, és magánpénztárából megvásárolta Greguss művét a budai királyi várpalota egyik lakosztályába.¹⁰ 1891-ben megjelent a mesternek négy, az árvízi olajképeihez rajzvázlatul szolgált metszet-reprodukciója is az *Osztrák Magyar Monarchia írásban és képekben* című könyvsorozat II. kötetében.¹¹

1910 késő őszen a festő özvegye, férje árvízi rajzaiból 12 darabot 600 koronáért eladott a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeumnak, s azokat bejegyezték a könyvtár járuléknaplójába.¹² A részben színezett és fekete-fehér grafikák az

7 Délm., 1910. jún. 7. 10. o. – *Egy festőművész halála*

8 *Művészet* 1910., 9. évf., nyolcadik szám, 330-338. o.

9 *Művészet* 1910. 9. uo.

10 *Művészet* 1911., 10. évf., harmadik szám, 97-158. o.

11 *Osztrák Magyar Monarchia írásban és Képekben*. Magyarország, II. kötet, 1891. Az Alföld – Szeged. (Takács Zoltán – reprint kiadás, 2006) 481-504. o. (Reprodukciók: 483, 485, 487 és 489. o. Greguss rajzait PÁSZTOR József, MORELLI Gusztáv, JÁNOSSI S. metszette (sc./sculpsit) rézbe.

12 Somogyi-könyvtár, Járulék Napló: 1910. nov. 6./1230 [1130]. sz. – Beszerzés özv. Greguss Imrénéől (S.K. 279/1910). – *Tömörkény javasolta*, hogy a képek vételárát közvetlen a városi pénztár küldje el özvegy úrnő címére (Budapest, I. Fehérvári út 51. I. 3. – Ma Móricz Zsigmond krt. 1.). Levéltár:

4 ALMÁSI Tibor: *Zách Felicián ítéletlevele*, Aetas, 2000. – <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00014/2000-1-2-08.html>

5 KOVACHICH, Martinus Georgius: *Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia usque ad hodiernum diem celebratorum*. I. Budae, 1798. 268-275.; Fejér, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VIII. 3. Budae, 1832. 419-427. Istváffy széljegyzetét az utóbbi kiadás közli, 427.

6 ALMÁSI 2000. uo.

Víz alatt az Illovay-féle szélmalom Rókuson – öven menekült halálának helyszíne (Greguss Imre rajza, 1880 körül)

árvíz elöntötte városnak különböző pontjait mutatják be. Gregussné ajándékként ugyanekkor került Szegedre – adományozási jogvitát kiváltva – a művész halála előtt két évvel készített „Zách Klára” műve is a 192 tájképet és 78 figurális akttanulmányt számláló Greguss-hagyatékából.

„[...] Mikor Szeged városát elöntötte az ár, Greguss Imre festőművész több vázlatot készített a pusztulásról. Ezeket az értékes fólvételeket Szeged város tanácsa most megvásárolta a művésztől [a festő feleségétől] és a múzeumban helyezi el azokat. A művész [az özvegy] ingyenesen felajánlotta a városnak Zách Klára című festményét.”¹³

Tanulmányunk a most kiállított Greguss-alkotás Szegedre kerülésének történetét foglalja össze. Eszerint 1910 késő őszen a Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum igazgatója, Csekei Varjú Elemér László (1873–1945) panasszal élt Tömörkény István szegedi könyvtár- és múzeumvezetőnél.¹⁴ Levelében a kassai társintézmény kifogásolta, hogy özvegy Gregussné november 3-i levelében arról értesítette őket, hogy a „Zách Klára” című festményt a szegedi múzeumnak juttatta el – holott szerintük azt a művész még életében a múzeumuknak ígerte.

Indoklásul a Rákóczi múzeum vezetője fölemlítette, hogy a képet Greguss Imre néhány nappal halála előtt írt levelével jogérvényesen intézményüknek ajándékozta. Állítólag a művész arról is értesítette a múzeumot, hogy a festmény az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat vándorkiállítására küldetett be, s onnan veendő majd át. A kassai múzeumnak azonban már nem volt módja a festményt megköszönni az ajándékozónak, annak váratlan halála miatt. Így, azóta birtokba sem vehették – írták levelükben –, mivel sem a képről, sem annak hollétérol nem tudott számukra fölvilágosítást adni a képzőművészeti társulat titkársága, de a vándorkiállítás igazgatója sem. Arról pedig, hogy időközben a műalkotás visszakerült a művész özvegyéhez, nem volt tudomásuk. A múzeumvezető úgy

vélte, hogy e hibájukon kívül történt eseményekért az özvegy megnehezelt a Rákóczi múzeumra, ezért küldött számukra csak utólag értesítést a szegedi ajándékozásról. Varjú Elemér határozottan kijelentette, hogy Gregussnének nem volt joga férje akaratával ellentétesen rendelkezni, és a szegedi múzeumnak felajánlani a művet.

Mindezek után 1910. november 4-én a kassai múzeum „nagylelkűen” lemondott a Zách Klára-képről. Varjú Elemér tudatta a szegedi igazgatósággal, hogy tiszteletben kívánja tartani az özvegy szándékát: „[...] annál is készségesebben, mert egyrészt a nagyméretű festményt ez idő szerint úgy sem tudnám a Felsőmagyarországi Múzeumban elhelyezni, másrészt pedig az okból, mert az a művész leggyengébb alkotásai sorába tartozik, így őt [a művészt] képtárunkban méltóan nem képviselné.”¹⁵

A kialakult helyzetben érthető ugyan a „károsult” Rákóczi múzeum vezetőjének elkeseredése – aki 1908-tól 1913-ig irányította az intézményt –, viszont az alkotás leminősítése érdemtelen megállapítás, hiszen a Greguss-sorozat egyik legsikerültebb darabja a szegedi „Zách Klára”. Nem ismerjük, mi vezérelte az özvegyet, amikor férje akaratát megváltoztatva, az eladott árvízi rajzvázlatok mellé térítésmentesen Szeged város múzeumának ajándékozta a művész egyik fő művét. Csupán föltételezhető, hogy döntésében szerepet játszhatott az az esemény is, hogy fél évvel a művész halála előtt a szegedi színház megtartotta az iglói diákok előadásában a Zách Klára című énekes színjáték ősbemutatóját.¹⁶

Tömörkény mindenesetre a felvidéki múzeumvezetőnek „úri módon” válaszolt, tisztázva a helyzetet: „Tisztelt Igazgatóság! Köszönöm a Greguss-féle kép-adományozás ügyében 340/1910. sz. alatt tett szíves észrevételeit, illetve a képről való lemondást. Mi özv. Greguss Imréné úrnőtől Greguss Imrénének több olyan vázlatát vásároltuk meg, amelyek a szegedi árvízre vonatkoznak. Gregussné úrnő ennek kapcsán adományozta a múzeumnak a »Zách Klára« című fest-

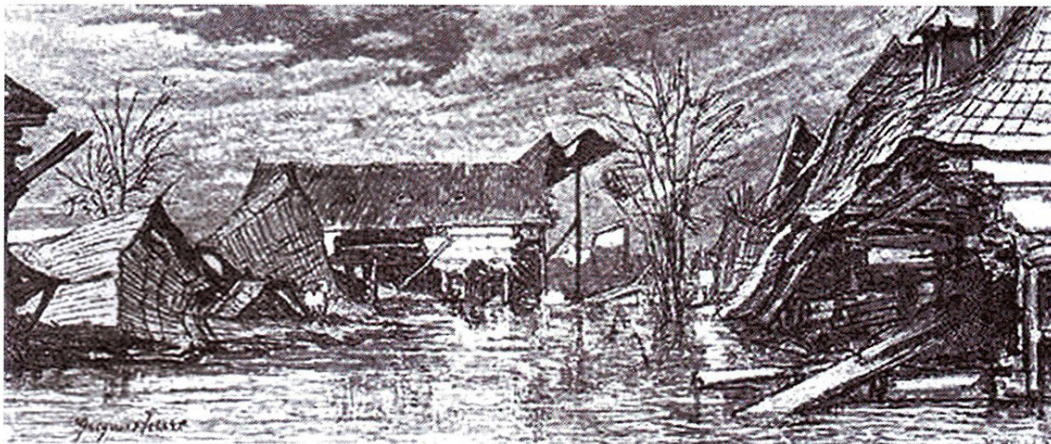
tanácsai és múzeumi levelek: 40480/1910., 15880/1910.

13 Délm., 1910. nov. 1., 10. o. – *Árvízi képek*

14 Somogyi-könyvtár irattára: 340/1910. 1910. nov. 4. – Varjú Elemér igazgató levele a szegedi városi múzeum részére.

15 Somogyi-könyvtár irattára: 340/1910. uo.

16 Délm., 1910. máj. 26., 13. o. – *Színház, Művészet – Beszámoló a szegedi szezonról. Énekes színjátékok: Zách Klára.*

A romba dőlt vályogházak Szegeden, 1879 (Greguss Imre rajza, 1880 körül)

ményt. Fogadja a Városi Múzeum Igazgatóság őszinte tiszteletem nyilvánítását.¹⁷

Végül 1918 tavaszán Greguss Imre munkái közül az „árvízi kép” is Szegedre jutott a királyi magángyűjtemény hagyatékából. Az uralkodó ház magyarországi udvarnagya ugyanis leiratban értesítette Kelemen Béla főispánt, hogy a néhai Ferenc József örökösei „A szegedi árvíz” című nagy olajfestményt Szeged városának, a kultúrpalota képtára számára ajándékozzák.¹⁸ A tanács köszönettel fogadta, továbbá „mélységes hálaérzettel és belső örömmel” vette tudomásul Gizella bajor hercegnő valamint Mária Valéria

főhercegnő adományát.¹⁹ Július végén már a fővárosból jelentette Móra barátja, *Reéz Pál*, a Szegedi Napló munkatársa a terjedelmes kép Szegedre indítását.²⁰ A festmény a városi múzeum képtári raktárába végül 1942 őszén, negyed évszázados letét után jutott a szegedi főorvosi hivatalból.²¹

Szabó Tamás

17 Somogyi-könyvtár irattára: 280/1910. 1910. nov. 9. – Tömörkény köszönő levele a Greguss-képeért Kassának.

18 Délm., 1918. márc. 16., 5. o. – *A királyi család ajándéka Szegednek*

19 Délm., 1918. ápr. 9., 5. o. – *Szegedre szállítják az árvízképet*

20 Somogyi-könyvtár irattára: 100/1918. ápr. 6.; 197/1918. júl.

21 MFM, Képzőművészeti Gyűjtemény, Régi leltárkönyv, 1892/1902–1952. *Szeged Városi Múzeum szépművészeti osztályának Lajstroma*, 1902. – 1942. nov. 24-i 856. számú leltárkönyvi bejegyzés, 101. o. — Vásznon, olaj: 110 x 210 cm, 2,31 m². Jelzet: balra lent: Greguss Imre. Díszráma: ácsolt fa, profil: 26 cm, pasztaaranyozott: 158,5 x 257,5 cm. Lelt.sz.: 50.50.1.

„Szeged szebb lesz mint volt”, 1888 (Ferenc József a vár Széchenyi tér felőli rondelláján. (A kép a királyi műgyűjtemény része volt. Móra Ferenc Múzeum)